

PALANKA U TUZLANSKOM SIDŽILU 1644–1646. GODINE*

Apstrakt

U ovom radu analizira se pet dokumenata iz Sidžila tuzlanskog kadije 1644–1646. godine u kojima se spominje izraz palanka. Svih pet dokumenata su fermanni, odnosno zapovijesti poslani, odnosno ime s Budimskog divana. Dva fermanna bave se džerahorima – građevinskim radnicima iz reda povlaštene raje koji su radili na popravkama tvrđava. Dva fermanna su o uzurpaciji službe čitanja/učenja molitvi za sultana – *du'āgūluk*. Jedan ferman se odnosi na lutalačke grupe Cigana, danas Roma. U svim dokumentima palanka je uopšten termin; ni jedno mjesto se ne spominje direktno kao palanka, niti su date neke dalje karakteristike palanke. Analizirani dokumenti su važni za historiju budući da govore o jakim vezama osmanske Ugarske i osmanske Bosne kroz prizmu više različitih situacija.

Ključne riječi

palanka, ferman, Budimski divan, džerahori, sidžil, tvrđava, Romi, Tuzla, Zvornički sandžak

* Rad je prezentovan na naučnoj konferenciji „Fortifikacije i vojne komunikacije na tlu Bosne i Hercegovine od antike do 1918. godine“ u Mostaru 8. juna 2024. pod naslovom: „Pojam palanka u Tuzlanskom sidžilu 1644–1646. godine“.

PALANKA IN THE 1644– 1646 SIJJIL OF TUZLA

Abstract

This paper analyses five documents from the Sijjil of the Tuzla qadi/judge from 1644–1646, where the term “palanka” is mentioned. All documents are firmans, or decrees issued in the name of the Sultan from the Divan of Buda. Two firmans deal with cerāhors, a construction workers from the privileged re'aya class who worked on fortress repairs. Two firmans address the usurpation of the duty of reciting prayers for the Sultan – *du'āgūluk*. One firman pertains to wandering groups of Roma. In all documents, “palanka” is a general term; no specific place is directly referred to as “palanka,” nor are any further characteristics provided. These documents are significant for historical studies as they highlight strong connections between Ottoman Hungary and Ottoman Bosnia through various situations.

Keywords

palanka, firman, Divan of Buda, džerahor/cerahor – a seasonal construction workers, sijjil, fortification, Roma people, Tuzla, Sanjak of Zvornik

* The paper is presented at the conference “Fortifications and Military Communications on the Territory of Bosnia and Herzegovina from Antiquity to 1918” in Mostar, June 8, 2024, titled: “A term of palanka in the 1644–1646 Sijjil of Tuzla”.

Uvod

Izraz palanka u osmanskome jeziku označava manju tvrđavu, odnosno manje naseljeno mjesto s palisadama od drveta.¹ Izrazu i ustanovi palanka najznačajniju studiju u osmanistici posvetila je Olga Zirojević. Njena studija je objavljena još početkom sedamdesetih godina prošlog vijeka.² Međutim, kao što ćemo vidjeti, Olga Zirojević je preuzela pogrešnu etimologiju ove osmanske riječi koja postoji i kao balkanski turcizam u jezicima balkanskog jezičkog prostora (južnoslavenski jezici Balkana, grčki, albanski, rumunski, cincarski govori, govori balkanskih Roma). Stojan Novaković je pogrešno izvodio porijeklo riječi direktno od starogrčkog *falangx* ili *falangos* sa značenjem drveni trupac ili panj. Novaković je smatrao da je riječ ušla u vulgarni latinski i romanske balkanske jezike i odatle se proširila dalje, uključujući i osmanski jezik.³ Poznati turkolog Andreas Tietze utvrdio je da izraz palanka potiče od starijeg njemačkog *planke* sa značenjem drvenog trupca.⁴ Za tu etimologiju postoji historijska osnova kao i geografska podudarnost, jer se najranije dokumentarno potvrđene palanke javljaju u zoni osmanskih krajina prema Ugrima i Habsburzima. Mletački putnik Marko Antonio Pigafetta dao je kratak, ali pouzdan opis postupka gradnje palanke: „Turci podignu malu tvrđavu kvadratnog oblika, ograde je drvenim palisadama, prelijepljenim zemljom, a na stranicama postave manju drvenu kulu“.⁵ Palanke su služile kao manja vojna utvrđenja na strateški važnim mjestima i kao manja gradska naselja u kojima je stanovništvo u ratnim vremenima moglo nalaziti sklonište od pohodnih neprijateljskih armija. Posade palanki brojale su između 20 do 100 posadnika iz različitih vojnih rodova (mustahfizi, neferi, azapi, martolozi, janičari, bešlije, đonulije, topdžije itd.).⁶ Počesto su zapovjednicima u palankama dodjeljivani i timari na uživanje.⁷

1 Tietze, 2016, 273.

2 Studija je gotovo istovremeno objavljena na srpskom i francuskom jeziku u dvije različite publikacije: Olga Zirojević, *Palanka*, *Vojnoistorijski glasnik* XXI/1, Beograd, 1970, 263–272; Ista, *Palanka*, *La ville balkanique XIV - XIX ss.*, Sofia, 1970, 173–180.

3 Zirojević, 1970, 263, n. 1.

4 Tietze, 2016, 273.

5 Matković, 1890, 68–94, posebno na 133; Zirojević, 1970, 265. Još o izgradnji palanke vidi: Stein, 2007, 49, 53, 59.

6 Zirojević, 1970, 265–266; Stein, 2007, 77, 79, 80, 121, 134. O razvoju tuzlanske palanke: Handžić, 1975, 167, 175–176;

7 Stein, 2007, 80.

Uz palanke su postojala i civilna naselja koja su bila van utvrđenog dijela, i obično su imala status varoši ili kasabe.⁸ Iako Zirojević navodi da su status kasabe, odnosno status urbanog naselja, uz palanke imali samo Pančevo i Hasan–pašina Palanka (danas Smederevska Palanka), prema *Tuzlanskom sidžilu* za godine 1644–46, i ostaloj osmanskoj građi, status kasabe imale su i Gornja i Donja Tuzla.⁹ Stanovništvo palanki imalo je maksimalno do 100 domaćinstava nastanjenih u samoj palanci, dok je broj stanovnika okolnih varoši varirao između 20 do 500 kuća.¹⁰ Pored vojnih i administrativnih ustanova u palankama su se mogli nalaziti vjerski objekti, prosvjetni objekti te objekti ekonomske namjene.¹¹ Bogomolje su mogle biti i muslimanske i nemuslimanske, dok su školski objekti pripadali pretežno nižim stepenima obrazovanja.¹²

O Tuzlanskom sidžilu 1644–1646. godine i palanci u kadiluku Dvije Tuzle

U nastavku ovog rada usmjeriti ćemo se na vijesti o palanci sačuvane u rijetkom izvoru za osmansku Bosnu iz 17. vijeka. Naime, radi se o *Tuzlanskom sidžilu* za godine 1644–1646, čiji se najveći dio čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, a manji dio u Arhivu Tuzlanskog kantona. Sidžil je fragmentaran, tj. sastoji se iz više nepotpunih dijelova.¹³ Podsjetimo da su sidžili djelovodne knjige šerijatskih sudova u kojima su zavođeni dokumenti javno–pravnog i privatno–pravnog karaktera, od sultanskih zapovijesti i namjesničkih spisa preko sudskih rješenja i notarskih zapisa do registracija brakova, razvoda, dugova, izmirenja dugova, itd. Iako jedna od najbitnijih i najvjerodostojnijih vrsta izvora povijesti uopšte, sidžili kao takvi imaju svoja ograničenja. Naime, upisi su kratko i sažeto zavedeni da opisuju samo srž onoga što je upisano, a sporedni podaci uglavnom nisu navođeni, a ako su navedeni, često su nejasni. To ćemo vidjeti i na primjeru dokumenata iz *Tuzlanskog sidžila*

8 Zirojević, 1970, 265–266; Handžić, 1975, 167, 175–176.

9 Tuzlanski sidžil (dalje u glavnom tekstu Tuzlanski sidžil ili Sidžil, u napomenama TS), f. 7b-1, 16a-1, 20b-1, 39a-1, 42b-1, 63a-2, 67b-a; Handžić, 1975, na više mjesta.

10 Zirojević, 1970, 265–266; Handžić, 1975, 167, 175–176.

11 Zirojević, 1970, 266; Handžić, 1975, 174–175.

12 Zirojević, 1970, 267.

13 Sidžil je u Gazi Husrev-begovoj biblioteci zaveden pod signaturom A–3726/TO, a u Arhivu Tuzlanskog kantona OZ 5-7 S.

koje analiziramo u ovom radu. Ovaj sidžil je obrađen kao magistarska radnja na Univerzitetu Istanbul.¹⁴ Jedna od karakteristika većine sidžila osmanskih šerijatskih sudova, pa i ovog Sidžila je ta da dokumenti nisu hronološki poredani niti ima dosljednosti u rasporedu dokumenata, tj. odmah nakon sultanske zapovijesti nalaze se upisi brakova, kredita ili parnice oko nasljedstva i sl. Ova sudska djelovodna knjiga odnosi se na kadiluk Dvije Tuzle (osm. *Memleḥateyn*). Radilo se o području u sjeveroistočnoj Bosni, omeđenom tokovima Bosne, Save i Drine, te planinom Ozren. Cijelo ovo područje bilo je tada u sklopu Zvorničkog sandžaka. Drugim riječima, to je područje koje pripada panonskom dijelu Balkana i historijskoj Bosanskoj Posavini, koja je počinjala od polovine toka rijeke Bosne. To je šumovito područje, velikim dijelom brežuljkastonizijsko, i odgovara zoni u kojoj su se pojavile palanke, prvenstveno iz ekoloških uslova. Ekološki uslovi o kojima govorimo prvenstveno su podrazumijevali obilje gustih šuma sve do nivoa prašuma, zatim bogatstvo kvalitetne ilovače kao i manjak kamenoloma. Ekonomski i ekološki uslovi diktirali su izgradnju manjih drvenih utvrđenja, dok su kamen i opeka bili rezervisani samo za najvažnije, strateški bitne, velike gradove. Nekada su ti gradovi mogli biti i zaista veliki, a izgrađeni od drvenog materijala. Najstarije vijesti o osmanskoj Tuzli govore o Drvenom gradu (*Aḡaç hisari*).¹⁵ U vrijeme velikog preokreta u ratu Osmanlija sa Svetom ligom, u drugoj fazi toga rata 1688–1699, u historijskoj Bosanskoj Posavini podignuto je ili obnovljeno više palanki na strateškim mjestima kao što su Tuzla, Gračanica, Doboj, Žepče, Tešanj i Maglaj, koje su trebale da budu utvrđenja i/ili osmatračnice u slučaju habsburškog prodora preko Save. O gradnji odnosno obnovi takve jedne palanke u Donjoj Tuzli 1688. izvještava u jednom svom radu osmanista Nedim Zahirović.¹⁶ Ovaj niz palanki u Posavini ima analogiju sa pojavom kamenih kula koje su zidane u karstnim dinarskim prostorima Bosanskog ejaleta prema austrijskoj Lici, mletačkoj Dalmaciji i Crnoj Gori. O tom nizu kula, zidanom ili obnovljenom u periodu 1683–1699, važni podaci se nalaze u Defteru razgraničenja Osmanskog Carstva u Bosanskom ejaletu i mletačke Dalmacije, sastavljenom 1701. godine, a koji je objavila Fazileta Hafizović.¹⁷

---

14 Dostović, 2013.

15 Handžić, 1975, 30, 31, 35, 166, 168, 174, 175, 176, 178, 232.

16 Zahirović, 2014, 47–52.

17 Hafizović, 2016.

Kratka analiza dokumenata iz Sidžila

U Tuzlanskom sidžilu zavedeno je pet dokumenata u kojima se pominje palanka kao izraz i ustanova¹⁸. Svi dokumenti su zapovijesti – fermi koje je izdao Budimski divan. Namjesnik Budima posjedovao je pravo tugre i izdavanja fermi i berata, kao i namjesnik Rumelije u Sofiji. Zvornički sandžak je predstavljao neku vrstu međuzone između Bosanskog ejaleta i Budima. Tako je Budimski namjesnik imao pravo više instance u odnosima s bosanskim valijom,¹⁹ pa su se tužbe i rasprave često vodile na višoj instanci i u Istanbulu i u Budimu istovremeno. Dokumenti Budimskog divana u Tuzlanskom sidžilu, koje analiziramo izdavani su u ime Budimskog divana u Budimu, Pečuhu i u Beogradu, a to je zavisilo od kretanja budimskog valije u datim slučajevima. Vremenski raspon dokumenata koje analiziramo je od maja 1644. do septembra 1645. godine. Dva fermi²⁰ se odnose na pitanje *džerahora* – građevinskih radnika koji su spadali u povlaštenu raju i koji su radili na službi popravka tvrđava.²¹ Jedan fermi se odnosi na prisilno naseljavanje, odnosno nametanje sjedilačkog života nomadskim grupama Cigana.²² A dva preostala vezana su za sporove oko plata aga, i posadnika palanke Barča u Baranji, koji su bili djelomično finansirani iz prihoda tuzlanskih solana i ostalih zakupa državnih dobara u Tuzlanskom kadiluku.²³

Dva fermi o džerahorima, jedan iz maja 1644,²⁴ a drugi iz aprila 1645,²⁵ svjedoče o godišnjoj radnoj službi, vrsti vanrednog nameta u vidu radne rente koju su obavljali džerahori – građevinari, i koji su se ubrajali u povlaštenu raju – raju s posebnim povlasticama u vezi nameta. Vremenski razmak između dva fermi je jedna lunarna

18 TS f. 6b-1, 19a-1, 26a-1, 26b-1, 54a-2.

19 Šabanović, 1960, 173–224; Handžić, 1970, 141–196; Handžić, 1975, 59.

20 TS f. 6b-1, 26a-1.

21 Cerehōr ili cerāhōr (جراخور) prvobitno su bili najamni vojnici, a kasnije ispomōć vojsci u raznim vrstama poslova. U početku su u ovoj službi uglavnom bili kršćani, a kasnije je obuhvatala i muslimane. Vidi: Pakalin, 1946, 280; Tietze, 2002, 430; Özcan, 1993, 393; Çolak, 2018, 369–390. Ova vrsta službe najvjerojatnije ima svoje korijene u Seldžučkoj državi u Anadoliji. Vidi: Fodor, 1984, 367–399.

22 TS f. 54a-2.

23 TS f. 19a-1, 26b-1.

24 TS f. 6b-1.

25 TS f. 26a-1.

godina, što potvrđuje da se radilo o redovnoj godišnjoj službi. Prema ovim fermanima džerahori iz reda povlaštene raje u Zvorničkom sandžaku odlazili su na godišnju službu u Budimski ejalet, odnosno u osmansku Ugarsku da vrše popravke po tvrđavama i palankama tē osmanske provincije. Prema fermanima njihovo popisivanje i pozivanje nadgledali su kadija Dvije Tuzle (osm. *Memleḥateyn*) i alajbeg Zvorničkog sandžaka kao istaknuti administratori u Zvorničkom sandžaku. Iz Budima je s fermanom slan jedan od Budimskih divanskih kapidži-baša kao nadglednik procesa. Prikupljeni džerahori su karavanima odlazili u Budim odakle su raspoređivani na radove po tvrđavama i palankama osmanske Ugarske. Oni su bili obavezani da u te karavane dođu s vlastitim alatom, kao što su motika i lopata, teglećim kolima (*araba*) i sa šestomjesečnom zalihom hrane za sebe i za životinje koje vode sa sobom. Takva vrsta prikupljanja u datu službu opisana je kao stari običaj (*adet-i kadīm*). Iz ovih dokumenata može se zaključiti da su džerahori iz Zvorničkog sandžaka bili vični radovima i na zidanim tvrđavama i na drvenim palankama. Isto tako dokumenti potvrđuju važnost Zvorničkog sandžaka kao baze radne snage za osmansku Ugarsku u kojoj su potrebe očito bile ogromne te ih lokalno stanovništvo nije moglo podmiriti svojim ljudstvom. Također, poznato je da je u Ugarskoj veliki dio teritorije predstavljala stepa, dok su u Zvorničkom sandžaku bile guste šume, pa je stanovništvo u Zvorničkom sandžaku moralo biti smatrano daleko vičnijim u gradnji drvetom. Ovo se poklapa sa ranijom studijom o džerahorima u Mađarskoj koju je napisao Pal Fodor.²⁶ Naime, još od prvih decenija 16. vijeka sandžaci na području današnje Bosne i Hercegovine, a posebno Bosanski i Zvornički, bili su jedan od glavnih izvora ljudstva za operacije Osmanske države koje su išle sjeverno i sve dublje prodirale u Ugarsku.²⁷ Prema fermanima na koje se poziva Fodor sandžakbegovi i kadije bili su zaduženi za organizovanje i nadgledanje čitavog procesa prikupljanja džerahora. A također je naređeno knezovima, primićurima i popovima da im pomognu u vezi organizovanja džerahora.²⁸ U većini slučajeva svakih 10 domaćinstava trebalo je da pošalje jednog radnika na džerahorsku službu, a sami džerahori su tada, kao i u slučaju koji analiziramo, morali da ponesu alate za rad (krampu, lopatu).²⁹ Dakle,

---

26 Fodor, 1984, 367–399.

27 Isto, 385–386, 388–389.

28 Isto, 385–386.

29 Fodor, 1984, 387.

ovi fermi, putem kojih se traži da raja sa povlasticama dođe na džerahorsku službu, ustaljena su praksa koja je postojala od prvih dana osmanske vlasti u regionu. Naredbe za prikupljanje i odlazak na obavljanje džerahorske službe nisu bile specifične samo za sandžake sa područja današnje Bosne i Hercegovine. Takva je praksa postojala i na području Mađarske od prvih dana osmanske vladavine.³⁰ Međutim, čini se da domaće stanovništvo u osmanskoj Mađarskoj zbog drugih poreskih obaveza nije moglo podmiriti sve potrebe osmanskih vlasti za džerahorima. Tako dolazimo do zaključka da je stanovništvo sa područja Bosanskog ejaleta, a posebno Zvorničkog sandžaka najviše iz ovih razloga bilo obuhvaćeno džerahorskom službom. Pored složene situacije po pitanju poreza, gdje je osmanska vlast u današnjoj Mađarskoj trebala i dodatnu podršku u gotovini iz Istanbula,³¹ ne zaboravimo i to da su džerahori kao ispomoć bili nasušno potrebni, jer je na krajištu u Ugarskoj postojala gusta mreža palanki i utvrđenih gradova (*ka'la*). Prema članku koji je napisala Klára Hegyi Osmanlije su već do kraja 16. vijeka izgradili 80 palanki. Ukupan broj utvrđenja, u koja se ubrajaju i 80 palanki, u 17. vijeku na Ugarskoj krajini bio je 174, što većih što manjih. Hegyi također konstatuje da su ponekad izrazi za utvrđenja od kamena i utvrđenja od blata i drveta korišteni nedosljedno tokom 17. vijeka.³² Stanje napetosti na krajini koji mnogi zovu „mali rat“ bitan je faktor koji je stalno zahtijevao podršku u vidu radne snage i logistike izvan osmanske Ugarske. Naime, postojale su razne nejasnoće kome domaće seosko stanovništvo na samim linijama razgraničenja treba da plaća poreze, Osmanlijama ili Habsburzima. To je često dovodilo do malih ratova i stalnih upada dublje u teritoriju s obje strane granice, uprkos potpisanom miru.³³ Sve je to zahtijevalo prateću radnu snagu i logistiku iz drugih osmanskih provincija, a Zvornički sandžak je izgleda bio najbliži i najspremniji. U *Tuzlanskom sidžilu* pored ova dva fermi zabilježeno je još drugih dokumenata o službi džerahora, ali se ti isti dokumenti ne dovode u vezu s palankama. Koliki je bio značaj Zvorničkog sandžaka kao gotovo nepresušnog izvora ljudstva za osmansku vlast u Ugarskoj govori nam činjenica da je u Donjoj Tuzli od kraja 16. vijeka, tj. negdje oko 1600. godine, pa do perioda 1644–

---

30 Isto, 367–399.

31 Káldy-Nagy, 1986, 1022–1024, posebno na 1022b.

32 Hegyi, 2019, 319.

33 Hegyi, 2018, na više mjesta, a posebno na 75–98.

46. kada je pisan Tuzlanski sidžil broj mahala ostao isti, četrnaest.³⁴ Iako nam se čini da nije bilo niti rasta niti pada broja stanovnika na tuzlanskom području, ipak smo skloniji mišljenju da se radilo o blagom padu broja stanovnika, kao i o blagom nazadovanju ili usporavanju u smislu ekonomskog napretka. To stanovništvo je sasvim sigurno selilo trajno ili privremeno u osmansku Ugarsku gdje je kroz obavljanje kako vojnih službi tako i ostalih službi imalo veće mogućnosti.

Ferman u vezi s prinudnim prevođenjem na sjedilački način života lutalačkih grupa Cigana izdat je tokom maja 1645. godine u Budimu, a upućen je kadijama Zvorničkog sandžaka.³⁵ Radi se o veoma važnom izvoru za historiju Cigana, danas Roma.³⁶ On se spominje i u Mujićevom velikom radu o društvenom položaju Cigana pod Osmanlijama.³⁷ U tom fermandu kaže se da nomadski Cigani lutajući vrše razne vrste zuluma nad nastanjenom rajom i berajom, da su konjokradice, te da se upuštaju u ostale vrste krađa i da se bave falsifikovanjem raznih vrsta srebrenih kovanica (*aķçe, penez, ğurūş*). Naređuje se da se takve lutalice primoraju da se nastane po kasabama, tvrđavama i palankama Zvorničkog sandžaka. Oni će biti nastanjeni tek nakon što sebi pribave jemce (*kefīl*), a oni koji nemaju jemaca biće podvrgnuti šerijatskim globama i kaznama. U tom smislu provešće se strogi nadzor i pregled (*muħkem, teftīş, tefahħus*) a oni koji zaslužuju biće kažnjeni nakon što im se šerijatski dokaže krivica. Sav taj postupak treba da nadzire kapidži-baša Budimskog divana po imenu Muhamed koji je po tom poslu posebno poslan u Zvornički sandžak. Mora se naglasiti da ovakvi fermanni ne predstavljaju specifičan vid rasne diskriminacije, kako bi neki iz današnje perspektive mogli tumačiti jednu ovakvu naredbu. Zapravo, to je bio dio sistema i način socijalne kontrole nad raznim društvenim grupama u Osmanskom carstvu, posebno nad raznim vrstama nomada. Od vlasti se izričito traži da Cigani ne lutaju po selima (*ķaryelerde gezmeyüp*) i da ih se nastani, odnosno privede u sjedilački način života (*iskān etdürilmek*). Dakle, ne traži se nikakva asimilacija u jezičkom, etničkom ili vjerskom smislu već samo privođenje u sjedilački način života. Sličnim kontrolama i prisilnim naseljavanjima bili su

34 Handžić, 1975, 176–188.

35 TS f. 54a-2.

36 U fermandu se koristi izraz *ķibķiyān/ķiptķiyān*, koji je bio jedna vrsta zvaničnog izraza za Rome u Osmanskoj državi tog doba. Više: Mujić, 1953, 137–194, posebno na 138.

37 Mujić, 1953, 162.

podvrgavani i Juruci – turkmenski nomadi nastanjeni u Makedoniji, te razne grupe balkanskih Vlaha. Naredba o naseljavanju tadašnjih Cigana i po vojnim naseljima kao što su palanke, ukazuju na to koliko su za osmanski vojni i administrativni aparat bili važni zanati kojima su se tadašnji Cigani bavili (konjušari, kovači).

Dva fermans koja je izdao Budimski divan bacaju svjetlo na veze između Bosne i osmanske palanke Barča u historijskoj Baranji, na strateški ključnom klinu osmanskog prodora u habsburške zemlje u Ejaletu Kanjiža, koji je imao fundamentalnu ulogu i na osmanskoj habsburškoj krajini u Ugarskoj tokom 17. vijeka.³⁸ Barča, ili Barcs na mađarskom, nalazila se na potezu Vukovar – Osijek – Sigetvar – Kanjiža, i kroz različite povijesne epohe bila je važna tačka putem koje se moglo nadzirati riječne puteve Dravom i Dunavom, te prelazak sa Balkana u Podunavlje.³⁹ Izgradnja palanke Barča prema dostupnim arhivskim izvorima dovršena je 1567. godine.⁴⁰ Palanka je izgrađena kao važna riječna luka sa riječnom flotom. Barča je u početku administrativno pripadala Budimskom ejaletu, a nakon 1600. Ejaletu Kanjiža. Prema osmanskim arhivskim izvorima iz 1569. godine vojni rodovi zastupljeni među vojnicima palanke bili su azabi i martolozii. Broj posadnika je tokom vremena varirao između 160 i 225 vojnika raznih rodova. U kasnijim periodima, bili su prisutni i ostali vojni rodovi kao što su farisi i topdžije. Među posadnicima tvrđave Barča osmanski arhivski dokumenti bilježe i kršćane kao značajan dio posade.⁴¹ Koliko je ovo utvrđenje bilo važno govori nam činjenica da su Osmanlije napustile, a potom spalile palanku Barča tokom sukoba sa Nikolom VII Zrinskim (mađ. Zrínyi Miklós) poslije čega više nije obnavljana kao osmansko utvrđenje.⁴² Decenijama su mađarski arheolozi vršili iskopavanja osmanske palanke Barča koja je imala prethodnicu u ugarskim srednjovjekovnim utvrdama. U tim iskopavanjima pronađen je živopisan repertoar arheoloških ostataka koji mnogo govore o svakodnevnom životu po palankama i upotpunjavaju podatke u dokumentima. Pronađeni su ostaci keramičkog, bakrenog i srebrenog posuđa, keramičkih lula u ogromnom broju, venecijanskog stakla, metalnog oružja i oruđa, zatim ostaci vjerskih objekata lokalnog

38 TS f. 19a-1 i f. 26b-1.

39 Mihaldžić, 1991.

40 Hegyi, 2019, 89, 103.

41 Hegyi, 2019, 472, 566–567.

42 Kreiter – Pánczél, 2016, 95–132, posebno na 95.

karaktera.⁴³ Ti arheološki nalazi potvrđuju da je Barča bila tipično „balkansko selo“ jer su prema arheološkim nalazima većina vojnika bili iz unutrašnjosti Balkana.⁴⁴ U iskopinama su pronađene razne posude koje areholozi definišu kao „bosanski ćupovi“.⁴⁵ Ovo dokazuje da su mnogi vojnici i stanovnici palanke Barča bili porijeklom iz Bosne. Brojni upisi u Tuzlanskom sidžilu također potvrđuju da su mnogi janičari na Budimskoj krajini (*Budūn serḥaddi*), odnosno u osmanskoj Ugarskoj, bili sa područja koje je obuhvatao kadiluk Dvije Tuzle (*Memleḥateyn*), a i iz ostalih dijelova Bosanskog ejaleta. Tako prema jednom upisu u Sidžilu izvjesni Muhamed prelaskom na islam kao janičar dobio je službu u Budimu. Međutim prilikom seljenja u Budim njega i njegovu suprugu Dejanu, koja nije bila muslimanka (...*Deyāne nāminda olan zimīyye zevcesin...*), napali su neki stanovnici Donje Tuzle. Ovim napadom neki lokalci su sigurno htjeli da spriječe njegov odlazak na bolji položaj.⁴⁶ Dosta drugih upisa u Sidžilu nam, također pokazuju da su mnogi posadnici u različitim dijelovima osmanske Ugarske bili porijeklom iz Bosne.⁴⁷

Repertoar nalaza iz Barče podudara se sa nalazima u palanki Rimavska Sobota u današnjoj Slovačkoj, u mađarskom poznata kao Rimaszombat i Sabatka. U slučaju Sabatke veliki broj sačuvanih osmanskih dokumenata se sjajno upotpunjava s arheološkim nalazima.⁴⁸ Takve palanke nisu bile samo odbrambene tvrđave, nego su služile i kao baze za „mali rat“ na krajinama, koji je spadao u bitan dio života i privrede takvih isturenih utvrđenja. Obje palanke spadale su među najređe tzv. velike palanke. Dva navedena dokumenta iz tuzlanskog sidžila u vezi s palankom Barča u Ejaletu Kanjiža, odnosno historijskoj Baranji, to i potvrđuju. Prvi dokument izdat je u aprilu 1645,⁴⁹ a drugi u septembru 1645. godine.⁵⁰ U aprilskom fermanu iz 1645. godine Budimski divan se obraća kadiji Dvije Tuzle i konstatuje da je podnesena žalba i u Kanjižu i u Budim koju su potpisali age i ostali

43 Zatykó – Kovács – Rózsás, 2019, 5–22; Kreiter – Pánczél, 2016, 95–132.

44 Gál – Bartosiewicz, 2016, 181–252, posebno na 182. Hegy, 2019, 235.

45 Kreiter, Pánczél, 2016, 103, 104, 118, 127.

46 TS, f. 28b-1; Dostović, 2015, 239–254, posebno na 246.

47 TS, f. 5a-1, f.43a-1, 33a-1, f. 58a-1; Dostović, 2015, 242, 246, 247, 248, 249.

48 Çalıřır, 2009, 16-17 n. 54–57.

49 TS f. 26b-1.

50 TS f. 19a-1.

posadnici palanke Barča. Oni tvrde da su se njihove plate isplaćivale oduvijek od prihoda 74 sela iz Tuzlanske mukate⁵¹ soli. Podatak o broju sela je veoma važan u vezi s utvrđivanjem geografskog obima Tuzlanske mukate soli. Također, podatak da su posadnici palanke Barča u Ejaletu Kanjiža oduvijek plaćani iz Tuzlanske mukate soli smatramo važnim zbog činjenice jer Hegy navodi da nije poznato iz kojeg izvora su plaćani posadnici tvrđave Barča.⁵² Ova činjenica je samo jedna od onih koja pokazuje koliko su Zvornički sandžak, a i ostatak Bosanskog ejaleta bili važni za osmansku upravu u Mađarskoj kao nepresušan izvor svih vrsta resursa. U svojoj žalbi age i posadnici palanke Barča kažu da je osoba po imenu Tenelli Muhamed-beg izdejtvoovao prenos tih prihoda na službu *du'a-gūluk* – čitanje/učenje molitvi za sultana.⁵³ Ovu službu je upisao na svoga sina Fethullaha. Age i posadnici palanke Barče su se pozvali na deftere iz blagajne pokrajine Kanjiža u kojima su ta prava upisana na njih. Međutim, Tenelli Muhammed-beg se i dalje protivio fermanu. Kadija Dvije Tuzle sarađivao je s njim jer nije zaveo kopiju fermana u sidžil kao zvanični dopis. Budimski divan upućuje ponovljenu naredbu da Tenelli Muhamed-beg i njegov sin Fethullah budu spriječeni da uzurpiraju navedene prihode. Ukoliko se ovo što je rečeno u fermanu ne dovede u red, Budimska blagajna će poslati posebnog nadglednika Hadži Muhameda da Tenelli Muhammed-bega dovede na Budimski divan na uviđaj i upravni spor.⁵⁴ Drugi ferman koji je izdan u Budimskom vojnom logoru u Beogradu u septembru 1645. godine nudi potpuno drugo viđenje ovog spora. Prema tom fermanu, Fethullah sin Tenelli Muhammed-bega naslijedio je platu umrlog Mustafe, koja je isplaćivana od davnina iz zakupa mukate soli u Tuzli. Ti prihodi su zavedeni u Budimskim defterima, te u defterima kancelarije koja je nadzirala izradu topovskih kugli (*kūmbara*). Prema ovom drugom fermanu i age i posadnici palanke Barča i Fethullah punopravno uživaju prihode iz Tuzlanske mukate iz davnih vremena. Fethullah je tu staru službu naslijedio od Mustafe koji je bio stanovnik Beograda.⁵⁵ Paralelno čitanje ova dva fermana ukazuje da je po svoj prilici žalba aga i posadnika palanke Barča bila osnovana, dok Tenelli Muhamed-bega

51 Državno ili vakufsko dobro koje je davano pod zakup. Vidi: Genç, 2006, 129–132; Dostović, 2022; 184–200, posebno na 189–191.

52 Hegy, 2019, 472.

53 O toj ustanovi vidi: Pakalın, 1946, 479.

54 TS f. 26b-1.

55 TS f. 19a-1.

i Fethullahova verzija ima niz nelogičnosti. Osnovni problem je pitanje identiteta Mustafe, navodnog uživaoca službe, kao i na osnovu čega je Fethullah naslijedio službu. Fermani odaju saradnju tuzlanskog kadije sa lokalnim uglednikom Tenelli Muhammed-begom, koji je morao biti stanovnik Tuzle, eventualno Beograda. Simptomatično je kako kadija nije želio zvesti u zvaničnu knjigu ferman aga i posadnika Barče. Ovo je jedan od slučajeva u Sidžilu koji ukazuje na značaj lokalnih neformalnih grupa i interesa lokalnog stanovništva. Sličan slučaj u vezi službe mutevelije Bahši-begovog vakufa je također zaveden u Sidžilu. U ovom slučaju je jedna stranka tražila svoje pravo na Budimskom divanu, a druga na Centralnom divanu u Istanbulu. Sultanskom zapoviješću na Centralnom divanu u Istanbulu je konačno odlučeno da se izvjesnom Aliju, koji je tražio pravo kod njih dodijeli služba mutevelije Bahši-begovog vakufa.⁵⁶ Dnevna plaća mutevelije u Bahši-begovom vakufu bila je 7,5 puta manja od Fethullahove plaće za čitanje/učenje dova. Naime, plaća je iznosila dvije osmanske akče dnevno, čini se i za tadašnje prilike dosta skromno i simbolično. No, i Fethullahova plaća je za tadašnje prilike bila skromna, čak i za provincijska mjesta u dubokoj zaleđini Osmanske države, kao što su Tuzla i Zvornik.⁵⁷ Razlog za upornu borbu oko preuzimanja neke službe, kao što su ove dvije, sigurno leži u prestižu na lokalnom nivou i pristupu prihodima vakufa i mukata. Putem jedne takve službe pojedinac je na lokalnom nivou mogao da osigura sebi i svom krugu ljudi i gotov novac, a i uspon na društvenoj ljestvici. Primjer kadije iz Fethullahovog slučaja, koji je po svoj prilici manipulisao zavođenjem ispravnih podataka u zvanične dokumente, govori da se sigurno radilo o različitim neformalnim grupama koje su imale svoje interese, a ne samo o naivnim pojedincima.

Zaključak

Analizirani dokumenti potvrđuju i vrijednost i mane građe kojom raspolažemo. Iz niza drugih izvora, kao i iz opštih pomena u ovom sidžilu neborivo je da se na teritoriji Zvorničkog sandžaka i kadiluka Dvije Tuzle nalazilo više palanki. Međutim, ti opšti upisi jako malo konkretno govore o palankama na toj teritoriji. Nijedna od tih palanki u

56 TS f. 29b-1, 60b-2; Dostović, 2013, 83–102.

57 Pamuk, 2000. O plaćama u to doba: Afyoncu, 2004, 418–420, sa svom citiranom literaturom.

Zvorničkom sandžaku nije poimenice navedena u Tuzlanskom sidžilu, niti imamo neki detaljniji podatak, kao što je recimo koji vojni rodovi su zastupljeni, da li ima civilno naselje unutar utvrđenja, da li ima varoš, tj. podgrađe i sl. To oslikava gubitak izvorne građe budući da su u sidžile zavodeni dokumenti sa stanovišta suda samo. Nije se radilo o generalnom arhivu. S druge strane, ovi dokumenti pružaju veoma vrijedne podatke o palankama na osmanskoj krajini u Ugarskoj, te o odnosima tih palanki s upravom i stanovništvom Zvorničkog sandžaka. Tako su tē ugarske palanke igrale i važnu ulogu u historiji Zvorničkog sandžaka. Podaci o *džerahorima* – građevinskim radnicima, govore o veoma razvijenom i kompetentnom sloju seoskih zanatlija, a podaci o 74 sela tuzlanske mukate, kao finansijskoj bazi palanke Barča u osmanskoj Ugarskoj svjedoče o razvoju i značaju tuzlanske mukate. Time se lokalna historija fortifikacija u 17. vijeku na tlu Zvorničkog sandžaka jasno uklapala u multi-regionalnu shemu historije takvih fortifikacija u Osmanskoj državi. Sve je to imalo odraza i na tadašnju globalnu sferu, odnosno susret i sučeljavanje Osmanske države i kršćanske Evrope na Zapadnom Balkanu i u Podunavlju u 17. vijeku. Iza malih fortifikacija očito su stajali veliki društveni i historijsko-povijesni tokovi.

Summary

The analysed documents confirm both the value and the shortcomings of the material at our disposal. From a number of other sources, as well as from general mentions in this Sijjil (Court register), it is irrefutable that there were several *palanka* fortifications on the territory of the Sanjak of Zvornik and the court district of Tuzla (*Ott. Memleḥa/Memleḥateyn*). However, those general entries give us only few information about *palanka* in that territory. None of those *palanka* fortifications in Sanjak of Zvornik is mentioned by name in the *Sijjil of Tuzla*, nor do we have any detailed information such as, for example, what kinds of soldiers are present in a particular *palanka*, whether there is a civilian settlement within the fortification, whether there is an additional settlement out of the fortified area, and etc. This reflects the loss of the original archival material, since the documents from the court's point of view were kept in the sijjils. Hence, sijjils were not a general archive. On the other hand, these documents from the Sijjil provide very valuable information about *palanka* fortifications in the Ottoman frontiers in Hungary. They also tell us about the relations of those *palankas* with the administration

and population of the Sanjak of Zvornik. This tells how those *palanka* fortifications played important role in the history of Sanjak of Zvornik. The accounts regarding *cerahor/džerahor* – a seasonal construction workers, tell us about developed and competitive layer of peasant artisans. While accounts on 74 villages of salt rent (*mukata*) from Tuzla tell us about it as a financial basis of Barča (Hun. *Barcs*) *palanka* in Ottoman Hungary and how the salt rent (*mukata*) of Tuzla was developed and significant. Thus, the local history of fortifications in the 17th century in the area of the Sanjak of Zvornik clearly fit into the multi-regional scheme of the history of such fortifications in the Ottoman state. All of this had an impact on the global sphere at the time, that is, the meeting and confrontation between the Ottoman State and Christian Europe in the Western Balkans and the Danube during the 17th century. Obviously, behind the small fortifications there were large social and historical currents.

BIBLIOGRAFIJA

Neobjavljeni izvori

- » Gazi Husrev-begova biblioteka A–3726/TO.

Literatura

- » Afyoncu, Erhan. “Mevâcib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29. cilt, 2014, 418–420.
- » Çalışır, Muhammed Fatih. *War and peace in the frontier: Ottoman rule in the Uyvar province, 1663–1685*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilken Üniversitesi, 2009.
- » Çolak, Kamil. “Ruşçuk ve Çevresinde Cerehorlar (1694–1698)”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 13/1, 2018, 369–390.
- » Dostović, Nihad. *İzvornik Sancağı, Tuzla Kazası Mahkeme Sicilleri 1630–1650 (İnceleme–Çeviriyazı–Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2013.
- » Dostović, Nihad. “Nove vijesti o Bahşi–begovom vakufu u Zvorniku i istočnoj Bosni”, *Anali Gazi Husrev–begove biblioteke* XXXIV, Sarajevo, 2013.
- » Dostović, Nihad. “Janičari u svjetlu tuzlanskog sidžila 1644–1646. godine”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 64, 2015, 239–254.

- » Dostović, Nihad. “Sudski spor iz 1644–46. godine o navodno iskopanom blagu u Visorima”, *Kulturno–historijski tokovi u Bosni 15–19. stoljeća* IV, Zbornik radova (ur. Aladin Husić), Univerzitet u Sarajevu - Orijentalni institut, Sarajevo 2022, 184–200.
- » Fodor, Pal. “The Way of a Seljuq Institution to Hungary the: cerehor”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* XXXVIII, 1984, 367–399.
- » Gál, Erika – Bartosiewicz, László. “Animal remains from the Ottoman Turkish palisaded fort at Barcs, Southwest Hungary”, in: »*per sylvam et per lacus nimios*«. *The Medieval and Ottoman Period in Southern Transdanubia, Southwest Hungary: the Contribution of the Natural Sciences* (eds. Gyöngyi Kovács, Csilla Zatykó), Institute of Archaeology RCH HAS, Budapest 2016, 181–252.
- » Genç, Mehmet. “Mukātaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31. cilt, 2006, 129–132
- » Hafizović, Fazileta. *Popis sela i zemlje sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine*, SKD Prosvjeta – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Orijentalni institut u Sarajevu, Zagreb – Sarajevo 2016.
- » Handžić, Adem. “Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku”, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* XVIII, 1970, 141–196.
- » Handžić, Adem. *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Svjetlost, Sarajevo 1975.
- » Hegyi, Klára. *The Ottoman Military Organization in Hungary. Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 2018.
- » Hegyi, Klára. “Ottoman Defence System in Hungary”, *The Battle for Central Europe. The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566)* (ed. Pál Fodor), Hungarian Academy of Sciences Research Centre for the Humanities – Brill, Budapest – Leiden 2019, 309–319.
- » Káldy-Nagy, Gyula. “Madjaristan – (ii) The Ottoman Period”, *Brill The Encyclopaedia of Islam* (EI2), v. 5, 1986, 1022–1024.
- » Kreiter, Attila – Pánczél, Péter. “Petrographic analysis of ceramics from the Ottoman-Turkish fort at Barcs (Hungary) and

the neighboring settlements”, »*per sylvam et per lacus nimios*«. *The Medieval and Ottoman Period in Southern Transdanubia, Southwest Hungary: the Contribution of the Natural Sciences* (eds. Gyöngyi Kovács, Csilla Zatykó), Institute of Archaeology RCH HAS, Budapest 2016, 95–132.

- » Matković, Petar. “Putopis Marka Antuna Pigafette u Carigrad od godine 1567”, *Starine XXII*, Zagreb 1890, 68–04.
- » Mihaldžić, Stevan. *Baranja: od najstarijih vremena do danas*, Biblioteka grada Beograda, Beograd 1991.
- » Mujić, Muhamed A. “Položaj cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskom vlašću”, *Prilozi za orijentalnu filologiju III–IV/1952–53*, Sarajevo 1953, 137–194.
- » Özcan, Abdülkadir. “Cerehor”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7. cilt, İstanbul 1993.
- » Pakalın, Mehmet Zeki. “Cerahor”, “Duagû”, “Duagûlûk vazifesi”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1946.
- » Pamuk, Şevket. *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, New York 2000.
- » Stein, Mark. *Guarding the frontier: Ottoman border forts and garrisons in Europe*, Tauris Academic Studies, London – New York 2007.
- » Šabanović, Hazim. “Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća”, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XI*, 1960, 173–224.
- » Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkeçesi Lugati*, Birinci Cilt A–E, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Istanbul – Wien 2002.
- » Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkeçesi Lugati*, Altıncı Cilt O – R, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2016.
- » Zahirović, Nedim. “O gradnji palanke u Donjoj Tuzli u doba Velikog turskog rata”, *Gračanički glasnik* 38, 2014, 47–52.
- » Zatykó, Csilla – Kovács, Gyöngyi – Rózsás, Márton. “Castles, Settlements and Environment in the Drava Valley: Case Studies from the Medieval and Ottoman Period”, *Ekonomska i ekohistorija - Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*

v. 15, 2019, 5–22.

- » Zirojević, Olga. “Palanka”, *Vojnoistorijski glasnik XXI/1*, Beograd 1970, 263–272.
- » Zirojević, Olga. “Palanka”, *La ville balkanique XIV – XIX ss.*, Sofia 1970, 173–180.